

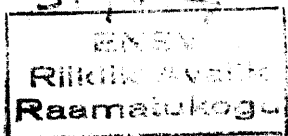
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VALJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL, J.
JÖGEWER, A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÖNISSON

ÜHEKSAS AASTAKÄIK

1914

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

M. Haawq

Mõnda Eesti keele alalt.

I. Nimetav kaasus (nominatiivus) Eesti keeles.

J. Jõgewer.

Järgnevates ridades tahan ma mõned nähtused Eesti keele alalt kõne alla võtta. Ma sean endale ülesandeks neid nähtusi, neid aastatuhandete jooksul tekkinud keelekujusid arusaadavaks teha, nii palju kui minu jõud ulatab. Ei pruugi siis minu seletustest otsida seda, kudas Eesti keelt peaks kõneldama. Selle ala on meie nooremad keeleteadlased oma töötamise põlluks valinud, muistseid kõnekujusid täna nii, homme teisiti ümber muutes. Minu ülesanne on palju lihtsam. Ma tahan ainult konstateerida, kudas Eesti keel praegu kõlab ja nii palju kui võimalik vastust anda küsimise peale: Miks nõnda ja mitte teisiti. Muidugi on Eesti keelel oma puudused küljes, nagu igal inimlikul asjal. Aga mitte ainult Eesti keelele, vaid niisama ka Eesti ajalool. Vistist oleks parem, kui Eesti rahvas mitte aastadasid teise rahva ori ei oleks olnud, kui ta suurem rahvas oleks, kui sündijate arv surejate arvust tähtsal mõõdul üle käiks. Kui paljas ettekirjutus, paljas käsk midagi aitaks, kui hõlbus oleks meil siis mitte ainult Eesti keele, vaid terve rahva elu ja olemist muuta. Niisama nagu me käsu annaksime, kaotatagu hulk „d“ häälikuid Eesti keelest ära, sest et nad keele „inetumaks“ teevad, niisama võiksime siis ka käsku anda: astugu noored inimesed juba 20. aastaselt abielusse, sünnitatu palju lapsi, palju rohkem kui neid sureb, et rahva arv kasvada võiks. Muretsegu igaüks omale nii palju varandust, et kõik ilma puuduseta, jõuukalt elada võiksid. Sarnased eeskirjad, kui nad midagi mõjuksivad, oleksivad vististe ka keele uuendajate seisukohast ülitähtsad. Kuid nad ei anna neid eeskirju, sellepärast et nad ei usu, et need midagi aitaksivad. Ma arvan aga, et eeskirjad keele

kujude kunstlise muutmise kohta niasama vähe mõjuvad. Inimene on oma mineviku ja oma ümbruse ori. Ta ei pääse oma mineviku ja oma ümbruse vangist muidu kui ainult tõsise töö abil, palehigis vaeva nähes. Ainult nii võib ta ükskord õnnetuma mineviku kammitsast vabaneda, nii oma elus üleüldse kui ka omas keeles. Mitte mõne keelemehe paari tunni jooksul sepitsetud parema keele reeglite ja eeskirjade põhjal ei muuda ta oma keelt, vaid oma vaimlise arenemise kallal tõsiselt tööd tehes. Sarnase töö hulka käib nüüd ka oma keele kujudest arusaamine, nende mitmetuhande aastase mineviku tundma õppimine. Rahva kirjanikud, eesotsas ilukirjanikud on siis need, kes oma uute mõtete avaldamiseks ikka uusi ja uusi ütleamise viisisid ja kõnekujusid tarvitusele võtavad ja nõnda a a s t a s a d a d e jooksul, kunagi mitte mõne tunniga, keele loovad, mis kõiki inimese vaimu nõudmisi täidavad, nii palju kui see inimisel tööil võimalik. Nõnda on Wene kirjakeele loonud suured Wene kirjanikud Pushkin, Lermontow, Gogol, Turgenew, L. Tolstoi, Saksa keele Goethe, Schiller jne., Inglisekeele Shakespeare jne. jne. Kes siis Eesti keelt edendada tahab, see lugegu eesotsas nimelt Eesti kirjanikud, nagu Koidula, Jannsen, Jakobson, Kreuzwald, Wilde, Joh. Liiv, Anna Haawa, Tuglas, G. Suits jne. jne., nimelt nende algupäraseid töid; seal on meie keele tulevik; need on meie keele loojad, mitte grammatika eeskirjade andjad ei ole seda. Kunst loob; teadus ei loo, vaid seletab ja korraldab. Sellepärast ei ole aga teadus mitte vähem tähtis, kui ta nimelt oma ülesande juure jääb — seletada ja korraldada, ja mitte kunsti valda ei tungi ja looma ei hakka. Ka keeleteaduslised arutused on tähtsad keele edendamiseks, kui nad, ja nii palju kui nad praegu tarvitusel olevaid keelekujusid korraldavad, süstematiseerivad ja seletavad ja mitte uusi vormisid looma ei hakka. Sellest seisukohast palun ka järgnevatel ridade peale vaadata.

* * *

Nimetav kaasus vastab, kui küsime; Kes? Mis? Näit. Kes seal on? Vastus: Mees, naine, laps, võõras, seltsimees, vaenlane, sõber jne. Mis sealt paistab? Jõgi, mets, mägi, maja, vesi jne. Mees, naine... jõgi, mets... on kõik nimetavad kaasused või käanded.

Nimetav kaasus on Eesti keeles alati ilma iseäralise tundemärgita, ilma iseäralise lõputa, on tüvi. Nagu puul tüvi ja oksad, nii ka sõnal. Nimetav on nüüd tüvi ilma oksteta. Alles teistes kaasustes ilmuvad need

oksad, mida sõnal lõppudeks nimetatakse: maja — on tüvi, aga sõnades: majas, majal, majasse, majad, majade jne. on tüvi ja lõpud ühendatud, nagu puutüvi oma oks-tega. Niisugune iseäralise tundemärgi või lõpu puudumine nimetavas kaasuses ei ole Eesti keeles midagi uut, vaid on muistse aja pärandus kõige vanemast ajast, milleni teadus on suutnud tungida. Juba Soome-Ugri ajal, umbes 2000—3000 aastat enne Kr., oli lugu nii. Juba siis oli nimetavas ainult tüvi ilma lõputa. Selles asjas läheb Eesti keel ühes kõikide oma sugulastega kaugelt lahku teistest Europa keeltest. Kes koolis on käinud, teavad, kudas näit. venekeeles nimetaval kaasusel oma kindlad lõpud on: ъ, ъ, ѣ, а, я, о, е, мя, kudas ladina keeles on а, er, us jne. Saksa, Inglis, Prantsuse keel ei tunne praegu läbistikku küll mitte iseäralist nimetava lõppu, kuid vane- mal ajal oli see seal olemas, on aga hiljemini ära kulunud. Eesti keelel ja tema sugulastel ei ole niisugust lõppu kunagi olnud.

Üleüldine nähtus igas keeles on, et häälikud, mis sõna lõpul seisavad, aja jooksul ära kuluvad, ära kaovad. Nõnda kulusivad Saksa, Prantsuse ja Inglis keeles sõna lõpul seisnud nimetava lõpud. Et Eesti keelel iseäralist nimetava lõppu kunagi ei olnud, vaid sõna tüve häälikud sõna lõpul seisivad, siis hakkasivad need tüve häälikud kuluma. Selle läbi on esialgne tüvi, iseäranis lõpu osas suurel määral muudetud. Vaatame, missugused on need, muudatused, mis tüvelõpu häälikutega selle läbi sündinud on, et nad sõna lõpul seisivad.

1. Lühike vokaal on sõna lõpult kadunud.

Üleüldine reegel on: lühike vokaal on sõna lõpult kadunud, mitte ainult nimetavas muutes, vaid igal pool. Kus praegu vokaal sõna lõpul seisab, seal on mingi häälik muiste tema järel seisnud, mis teda kadumise eest on kaitsnud. Hiljem on siis see kaitsja häälik ise kadunud. Kui me näitustes nimetava kaasuse juure jääme, siis leiame siin vokaali kadunud sõnades nagu: soe enne sooja, lai enne laia, leib enne leiba, kuub enne kuube, kari enne karja, ilus enne ilusa, raamat enne raamatu jne.

Kadunud vokaal ilmub omastavas muutes. Seal ei saanud ta kaduda, sest et teda seal praegu ise kadunud lõpu -n kaitses: sooja enne soojan, laia enne laian jne.

Eesti keel on oma lõpuvokaali iseseisvalt kaotanud, juba selle järel kui ta oma ligemate sugulaste Soome,

Karjala, Vepsa, Vadja ja Liivi keele ühisusest oli lahkunud ja mõni sada aastat juba Balti mere rannas elanud.

Millal on siis vokaal sõna lõpult kadunud?

Kui eestlased oma sugulastest soomlastest umbes 300—700 aasta vahel lahkusivad ja oma praegustesse elukohtadesse Lääne mere rannal asusivad, oli vokaal sõna lõpul veel olemas. Seda tõendab Soome keel, kus vokaal tänapäevani on püsinud. Eestlased on tema alles Läänemere rannal kaotanud ja nimelt 13. aastasaja algusel¹⁾, suure vabadusesõja päivil. Teiste tõenduste hulgas, mis Kettunen toob, on iseäranis tähtsad kohanimed Daani hindamise raamatus, 13. aastasaja keskelt, kus vokaal sõna lõpult enamiste kadunud, mõnikord aga ka veel alal on, näit. *kylægund* (endisest küläkunta), *Sonorm* (endisest Soonurmi), aga ka *Usikylae* (Uusküla)

Tähendus 1. Vokaal ei ole teise silbi lõpult mitte kadunud, kui esimene silp lühike oli, näit. *tuba*, *luba*, *sõda*, *kala*, *talu* jne.

Tähendus 2. Kõigis tegijasõnades lõpuga -ja on vokaal püsinud: *tegija*, *saaja*, *tooja*, *kannataja*. Põhjus ei ole selge.

Tähendus 3. On olemas üksikuid sõnu, millel vokaal lõpul, ehk ta üldise reegli järel seal küll ei tohiks olla. Need on suuremalt jaolt võõrast keelest laenatud sõnad, näit. *tasku*, *troska*, *summa*, *kohvi* jne., osalt on nad omastavast vokaali nimetavasse üle kannud, näit. *kehva*, *kirju*, *neiu*; need ilmuvad ka reeglikorrasel kujul *kehv*, *kiri*, *neid* jne.

Nagu me nägime, on Eesti keel vokaali, mis sõna lõpul enne vanast seisis, iseseisvalt, alles Lääne mere rannas, kaotanud. Samasugusel kombel on aga ka mitmed sugulased keeled toimetanud. Läänemere Soomesugu keeltest on Vepsa keel, teistest Soome-Ugri keeltest Sürjani, *Wotjaki*, *Woguli*, *Ostjaki*, Ungari keeled lõpu vokaali alati kaotanud, ka lühikese silbi järelt. Teised keeled vanguvad kahe vahel. Soome kirjakeel hoiab lõpuvokaali igakord alal, kuid Soome murretes kaob see tihti.

Paar näitust: *silm*, Soome *silmä*, Karjala *šilmä*, Vepsa *šilm*, Liivi *silma*, Koolalapi *čälme* ja *čälm*, Mordwa *šelmä* ehk *šelme*, Sürj. *šin*, *Wotjaki šim* ja *šin*, *Woguli säm*, *Ostjaki sem*, *sém*; Ungari *szem*.

1) Kettunen, Lautgesch. Untersuch. üb. d. Kodaiferschen Dialekt. II. Vocalismus, lk. 164.

veri, S. veri, Lapi Rootsi varra, Lapi Kola varr, Mord. ver e. vër; Tschere. βür, Wotj. vir, sürj. vir, Woguli βür, ehk ör, Ostj. uər, Ung. ver.

Ei või salata, et niisugune lühenemine keelele ainult kasulik on. Mida lühema aja jooksul meie üht ja sedasama mõtet ühtviisi arusaadavalt ja selgelt välja ütelda saame, seda parem. Selle pärast on niisugune sõnade lühenemine, millest ees pool kõne oli, tõsine edusamm keeles.

2. Lõpuvokaal e on nimetavas i:ks muutunud.

Näitused: mere, nim. meri; tule, nim. tuli; vere, nim. veri. Vokaal ei saanud siin lõpult kaduda, sest et l. silp lühike on. Aga ka seal on e i:ks muutunud, kus see i hiljem jälle ära kadus. Seda tõendavad niisugused sõnad, nagu õnne nim. õnn; häälik on peenendatud ainult i ja j ees, mitte e ees. Kui siis sõnas õnn nn peenendatud on, siis tähendab see, et lõpul enne i pidi seisma, mitte e, mis muidu kõigis teistes selle sõna vormides leidub.

Kui vana on see e muutumine i:ks. Igatahes maksis see juba sellel ajal, kui Läänemere soomesugu rahvad veel ühes koos elasivad, sest et neil kõigil nimetavas e asemel i seisab²⁾.

Vrdl. käsi (om. käe), soome käsi (tüvi käte-), karj. aun. käzi (t. käde-), veps. kazi (pl. kädöd), vadj. časi, liivi ke'iz (enne *käti)³⁾.

Nagu näeme, on kõigis keeltes nimetava lõpus e asemel i ja peab see siis ühtlane pärandus olema. Kas see e muutumine i:ks veel kaugema aja sisse ulatab, on raske ütelda, kuna vokaalide ajalugu vanemal aegadel ülepea veel läbi töötamata ja tume on.

3. Nimetavas on tüvelõpult h kadunud.

On terve rida sõnu, millel muiste, ja osalt praegugi veel Võru murdes, h seisis, mis Tallinna murdes ja Eesti kirjakeeles nüüd kadunud on. Seesama h leidub nende sõnade lõpul ka Karjalas, Aunuses ja Vepsas, kuna see Soomes, Vadjas ja Liivis kadunud on. Tähtsamad neist

1) Szinnyei, Finn.-Ugr. Sprachwiss. lk. 61; Setälä, Äännehist. 101, 241.

2) Kettunen, Vocalismus, 137.

3) Setälä, Ä.-H. lk. 6, 129.

sõnadest on: ime, Lõuna Eesti (Setu) imeh; Karj. Aun. imeh; laine, Lõuna-Eesti lainõh ja laneh, Karj. lainneh; mure, Lõuna Eesti murõh; pere, Lõuna-Eesti pereh, Karj. Aun. pereh, veps, pèreh. Niisamasugused sõnad on ka: ahne, eine, hame, hoone, hülge, kade (Eestis -da sõnade hulka ära eksinud, omast. kadeda), kahle, kannel (Karj., Aun. kandleh = Leedu kànkles); kube (Eestis uue lõpu -me omandanud, kubeme), loe omast loode, mure, pale, purje, rage (Korn, Körnchen), rahe (omast. rahke ja analog. rahkme), tarve, terve, tiine, tõke, vale, vanne (omast. vanne, drehung, gedrehte ruthe), vene, kiire ja mõned teised.

See praegu nimetatud sõnade lõpult kadunud h on ise Soome-Mordva aegsest š (= ш): st tekkinud, vrđl. näit. vene, Karj. Aun. veneh, Vepsa venõh ja veñeh, Moksha Mordva venš, veñš, Ersä Mordva, veñš. Vrđl. ka pere Lapi baeraš, ime Lapi imaš, mure Lapi moraš¹⁾.

4. Nimetava lõpult on g kadunud²⁾.

On rida sõnu, millel tüves ennevanast g oli. Liivi keeles on see g veel kõigis kaasustes olemas, (nimetavast on ta esite kadunud, siis aga teiste kaasuste mõjul uuesti ilmunud), niisama ka Vepsas kõigis kaasustes, pääle nimetava. Nimetavas leidub ta Ingeri ja mõnes muus Soome murdes. Kõik teised keeled on tema kõigis kaasustes kaotanud. Niisugused sõnad on: kaste, lüüdilaste murdes (mis üks Vepsa keele murre on), nim. kaste, om. kaste-gen, Liivi keeles nimetav ja omast. kastu'g; rooste lüüdil. ruoste sisseütl. ruosteges (Germania keeltest laenatud): niisamasugused sõnad on haue, ide (keim, praegu —me lõpu omandanud: ideme), kude (praegu teise liigi sõnade hulka üle läinud, omast. koe), paise, pide, (praegune omastav —me-lõpuline: pideme), helve (om. helbe), säd e (ka —me-lõpuline praegu: sädeme), virre (Muinas-Skandinavia keeltest laenatud) ja teised.

Ehk nende sõnade tüvelõpp küll —ge— on, on neil nimetavas alati, nii kaugele kui me näha võime, ainult g (ilma vokaalita) sõna lõpul seisnud. Seda tõendab see asjaolu, et Eesti keeles nende sõnade nimetav nõrgal astmel on. Oleks neil nimetava lõpul —ge— seisnud, siis

1) Setälä, Äännehistoria lk. 308—323.

2) Vrđl. Setälä, Äännehistoria lk. 58—110.

ei oleks meil nimetav mitte helve, kate jne. vaid helbe, katte, nagu nende praegune omastav.

See g on vana pärandus Soome-Ugri algkeelest ja on temal siis mitme tuhande aastane ajalugu selja taga. Me leiame teda Lapi, Mordva, Voguli, Ostjaki ja Ungari keeltes, kuid tema ligema ajaloo lükkame senniks edasi, kui meil suffiksitest või sõnasünnitavatest lõppudest kõne tuleb.

Eesti kirjakeele ja Tallinna murde põhjal on võimata otsustada, missugustel sõnadel ennevanast lõpp —h ja missugustel lõpp —g oli. Mõlemad sõnade liigid on siin praegu täitsa ühesugused, vrd. h o o n e enne *h o o n e h ja p a i s e enne *p a i s e g. Vahet teha saame siin ainult sugulaste keelte, kõige pealt Setu murde abil, kus g ka kadunud, h aga alal on püsinud, siis aga ka Jngeri murde ja Vepsa ja Liivi keele abil.

5. Nimetava lõpult on m ja n kadunud.

Praegu on n Eesti keeles väga tihti sõnalõpul, näit. sein, soon, vaen, kahin, kihin jne. Aga ta on sõnalõpule uuemal ajal sattunud, pärast seda kui vokaal tema järelt ära oli kadunud. Vanasti oli aga kord aeg, kus n sõnalõpul mitte ei tohtinud seista. Ka m mitte. M muutus esite n : ks ja kadus siis, nagu iga teinegi n, niihästi nimeitava lõpult, kui ka igalt poolt mujalt, kus ta sõnalõpult pidi seisma. Nõnda tekkisivad sõnad, nagu s ü d a, omastav s ü d a m e, ase omast. a s e m e; niisama h a b e, e b e, k i b e. i g e, v a r e, a r m e t u o m. a r m e t u m a j n e. Kõik —ne-lõpulised sõnad olivad enne —nen kujul, nõnda inimene, abiline, aeglane jne. Et see n e : d kaitses, sellepärast on ka vokaal, mis, nagu me eelpool nägime, ennevanast sõnalõpult pidi kaduma, nendes sõnades alal püsinud.

6. Kui tüvelõpul vokaali kadumise läbi j sõnalõpule sattus, siis muutus ta i : ks. Nõnda tekkisivad sõnad nagu padi omast. p a d j a, ahi omast. a h j u, soe, omast s o o j a, kus pikk vokaal ühes j : g a o e : ks on muutunud. See j : i muutumine i : ks ilmub ainult Eesti keeles. Vepsas, kus ka vokaal sõnalõpult kadunud, on j osalt püsinud, osalt g : ks, teises Vepsa murdes d : ks muutunud ehk eeloleva konsonandi peenedanud, näit. n e l' n e l i (nõnda l j a l a t i), a z j e h k a z g t e i s e s Vepsa murdes a z, a s i, h a r j e h k h a r g h a r i, k a b' j e h k k a b g k a b i; m a r d' m a r i. Teised keeled ei kaota j järel vokaali ja kui nad j sellegipärast on muutnud, siis huvitab meid

see Eesti keele seisukohast vähem, mis pärast me sellest ka ilma pikemate seletusteta mööda läheme.

7. di on wanasti alati si:ks muutunud, ainult h järel püsinud.

Kui e sõnalõpul i:ks muutus (võrdl. p. 2), siis ei võinud i ees enam d seista, vaid pidi s:ks muutuma, ainult h järel mitte: ehtima, leht jne. Nõnda tekkis tüvest käde käsi, vede — vesi. See i võis hiljem ise ära kaduda, aga tema mõjul d:st tekkinud s jäi alale, näit. õis enne ja praegu sisseütlevas õide, niisama kõis kõide. Kui selle de-st tekkinud si ees n seisis, siis sulas see eeloleva vokaaliga ühiseks ninahäälikuks, mis oma korda pikaks vokaaliks muutus. Nii tekkis muistsest *kande kõige päält *kandi, siis kansi (nõnda praegu Soome keeles), siis *ka,si siis kaasi, siis kaas. Niisama on tekkinud küüs enne *künde, laas enne *lande, lääs enne *lände, kolmas enne kolmande (vokaal on selles sõnas uuesti lühenenud, sest et praegu Eesti keel pikki vokaalid ainult l:s silbis sallib).

Kuna de muutumine si:ks kõigis Läänemere Soome sugu keeltes leidus, tuleb oletada, et see muutus Ühis-Soome ajast pärit on. Mis aga n:i kadumisesse s:i ees puutub, siis peab arvama, et Ühissoomes n:ga ja n:ta vormid kõrvuti tarvitusel olivad, nõnda siis kolmas ja kolmansi¹⁾.

8. Pikk vokaal nimetava lõpul.

Praegu tohib Eesti keeles pikk vokaal ainult sõna esimeses silbis seista, välja arvatud difthongid ai, ei, ui, mis ka kaugemal sõnas seista võivad, näit. aastaid, siniseid, raamatuid. Sellepärast leiame ka nimetava lõpul pika vokaali ehk difthongi ainult ühesilbiliste sõnade lõpul, niisugustel nagu vöö, maa, pea, jää jne. Pikk vokaal ehk difthong on neis sõnades küll Ühissoome, mitte aga vanemast ajast pärit. Enne Ühissoome aega olivad need sõnad, niipalju kui me nende ajalugu tunneme kahe-silbilised ja on ühesilbilisteks selle läbi saanud, et nad sõna keskelt konsonandi kaotanud on. Nõnda kõlas sõna jää Soome-Ugri ajal *jäηä, (üttele jängä, vrdl. Budenz, Magyar-Ugor össz. szótár lk. 143), kuu — *k8g8 (8 tähendab mingit tagahäälikut a, o ehk u, mida kindlasti määrata ei saa, vrd. sealsamas lk. 101), luu — *l8g8 ja *l8η8

1) Setälä, A.-H. 395.

(ss. lk. 705), p e a — p ä η ä (ss. 502), p u u — *p 8 η 8 (ss. 481), pii — p 8 η 8 (8 tähendab mingit esihäälikut ä, e, i, ü, mida aga kindlasti määrata ei saa, ss. 526), soo — *t 8 g 8 (ss. 222), suu — *s 8 g 8 (ss. 267), t ä i — t 8 g 8 (ss. 215), v ö ö — v ö n g ö (?), vrd. Sürjani v ö n vöö, ss. lk. 862), ö ö — j 8 g 8 (ss. 772), tee vrdl. ung. c z í k, acc. cs i k o t, sürj. t u i t e e (selle sõna ajalugu ei ole selge, ss. 367), v ö i, cfr. ung. v a j, t ü v i v a j a (ss. 557), k o i (sõna ajalugu minule tundmata), m a a vrdl. *m a n t a sõnas Soome m a n t e r e E e s t i m a n n e r e n n e *m a n t e r, E e s t i m a a s i k a s, S o o m e m a n s i k k a e n n e *m a n t i k k a, k u s t i (-E e s t i d i) s i : k s o n m u u t u n u d, v r d. p. 7.; t ö ö v i s t i s t i ü h e n d u s e s s õ n a g a t e g e — m a. S ü ü — s õ n a a j a l u g u m i n u l t u n d m a t a, h e a — s õ n a a j a l u g u e i o l e s e l g e (v r d. s s. 293, K e t t u n e n, K o d d a f e r. D i a l e k t. V o k a l i s m u s l k. 36—38). M i t m e d s õ n a d o n p r a e g u v e e l k a h e l k u j u l t a r v i t u s e l : v ä i j a v ä b i H u p e l, v ä v i k e n e (W i e d e m a n n), S o o m e v ä v y, s u i j a s u v i, t u i j a t u v i, k a o (S a a r e m a a l) e n n e k a i v o k a e v, t ü ü j a t ü v i, p e o j a p i h u, j o a j a j u g a. M i t m e d s e l l e t a o l i s e d s õ n a d o n u u e m a l a j a l t e i s t e s t k e e l t e s t l a e n a t u d : k l i i — k l e i e, p r i i f r e i, t r u u t r e u j n e.

Nagu p. 8. nimetatud, pidi kaugemal sõnas pikk vokaal lühikeseks muutuma. Nõnda tekkisivad sõnad: h a i g e, e n n e *h a i g e e, v a r e m i n e *h a i g e a, v a r e m i n e *h a i g e d a, k u s d r ö h u t a s i l b i j ä r e l t ä r a k a d u s, m i l l e l ä b i k ö r v u s a t t u n u d v o k a a l i d e j a a e s i t e d i f t o n g i e a s ü n n i t a s i v a d, s i i s p i k a v o k a a l i e, m i s s i i s l ü h i k e s e k s e : k s m u u t u s. V ö i m a l i k o l e k s a g a s e d a k a n i i s e l e t a d a, e t a j u b a e n n e s õ n a l ö p u l t k a d u s, k u i t a e : g a d i f t h o n g i s ü n n i t a s. N i i s u g u s e l k o r r a l e i o l e k s e k u n a g i p i k k o l n u d. K u i d a j a l o o l i s e l t e i o l e j ä r g m i n e s e l e t u s v ö i m a l i k, k u n a d j u b a Ü h i s s o o m e a j a l k a d u s, v o k a a l s õ n a l ö p u l t a g a a l l e s 1200 a a s t a p a i g u. S a m a s u g u s e d s õ n a d o n : k a u g e, k ö r g e, p e h m e j n e., n i i s a m a k i b e, o m a s t, k i b e d a, l i b e, ä g e, t u m e j n e. L ö p p — d a p u u d u b k ö i g i s k a a s u s t e s p i k a s i l b i j ä r e l, k u n a t a l ü h i k e s e s i l b i j ä r e l a i n u l t n i m e t a v a s p u u d u b.

Need oleksid tähtsamad muudatused, mis tüvelõpuga nimetavas kaasuses sündinud, selle läbi, et see lõpp ilma kaitseta sõna lõpul seisis. Ka seest on tüvi väga palju pidanud aja jooksul muutuma, aga kui me kõiki neid muutusi siin harutamise alla tähaksime võtta, siis viiks see meid meie praegusest ülesandest kõrvale, kus me ainult sõnade lõpuosadega tahame tegemist teha.

Esivanemate ennemuistsed kuningad.

M. J. Eisen.

Nagu tuttav, tõendavad meie kodumaa ajaloolised raamatud ja kirjutused, et meie rahval ennemuiste oma kuningaid pole olnud, ajaloolisest ajast rääkimata. Võtame aga Kalevipoja kätte, hakkame aimama, nagu tahaks lugulaul vana Kalevit kuningana esitada. Ei nimetata ka vana Kalevit selgelt küllalt kuningaks, kõneldakse enam ta kuningriigist, mis ta pojale päranduseks jätab.¹⁾ Võib keegi kuningriigi pojale pärandada, peame arvama, et päranduse andja ise kuningas olnud. Palju selgemalt ilmub meile kuninga lugu Kalevi poegade elu jutustamises. Vanem Kalevipoja vendadest²⁾ astub ettepanekuga välja:

Laskem, vennad, liisku lüüa,
Kes meist kolmest vendadesta
Kodumaal saab kuningaksi,
Isariigi valitsejaks 2)

Kui kivi heitmine noorema venna kohta otsuse teinud ja noorem vend vanemate vendade poolt kuningaks kas-
tetud³⁾, lahkuvad vanemad vennad, õnne võõrsilt otsima
minnes, nooremast vennast ja kutsuvad teda jumalaga
jättes juba kuningaks.

Jumalaga, noori venda,
Liisul liimitud kuningas 4)

Esiotsa ei jutusta lugulaul veel mingisugustest kuninga
tegudest. Alles kui Viru ranna vanem sõja sõnumid
saanud, tuleb tal kuningas Kalevipoeg meele. Seda-
maid saadab ta kuningale Kalevipojale sõjast sõnumid.
Sõnumiviija astub Kalevipoja ette ja nimetab teda kuningaks:

Kuningas Kalevipoega,
Vägev volil valitseja,
Kange käega kaitseja 5).

Sarnast kuningaks saamise lugu kuuleme Kale-
valastki. Kui Marjata poja jaoks kastjat otsiti, saadi
Virokannas viimaks kastjaks. Virokannas ei tahtnud
enne last kasta, kui Väinämöinen lapse kohta halva otsuse
andis, et

1) Kalevipoeg II, 164—182.

2) Kalevipoeg VIII, 254—257.

3) Kalevipoja kastmine, Eesti kirjandus 1908, lk. 447—449.

4) Kalevipoeg VIII, 550—551.

5) Kalevipoeg IX, 164—166.

Poika maahan pantakohon
Marjamättähän sivulle
Tahi suolle vietäköhön¹⁾
Puulla pähän lyötäköhön.

Pojuke maha pandagu,
Marjamättale viidagu,
Või ka sohu saadetagu,
Puuga pähä löödagu.

Virokannas ei pannud seda otsust ometi tähele. Ei teinud Väinämöise nõuu järele, vaid hoopis vasta oksa.

Ukko risti ripsahutti
Kasti lapsen kapsahutti
Karjalan kuninkahaksi,
Kaiken vallan vartiaksi²⁾.

Taati ristis ripsa, rapsa,
Kastis lapse kipsa, kapsa
Kogu Karjala kuningaks,
Kõige valla valitsejaks.

Marjata poeg kasteti siis küll Karjala kuningaks, aga paraku lõpeb kohe kastmise järele eepos, nii et meile enam teateid ei anta, kas poisist edespidi tõesti Karjala kuningas saanud, nagu Virokannas teda seks kastnud, olgugi, et aru saame, et siin kogu maailma kuningast kõneldakse.

Kullervot selle vasta ei ole keegi kuningaks kastnud. Kui aga Kullervo Soome silda mööda sõtta sõitis, et Soome sild nõrkus, aluspalgid paukusivad, laas vasta laksus ja kõik rahvas sõitu vaatasivad, hakkasivad vaatajad ütlema:

Kullervo on mies kuningas!
Ori alla niinkuin ahjo,
Hevonen tulikipuna,
Itse päällä niinkuin päivä!
Kullervo on mees kuningas,
Hobu alla nagu ahju,
Täkk nagu päris tuluke,
Ise pealla nagu päeva³⁾

Kullervo tore täkk, sõjariistad, Kullervo oma julge olek ja ettevõtlik meel, — kõik kokku mõjuvad rahvasse nii, et rahvas teda kuningaks tunnistab.

Marjata poeg ja Kullervo juhatavad meid aga juba soomlaste juure. Siiski soomlastest maksab seesama, mis eestlastest. Eestlaste, soomlaste ja kõigi meie lähemate sugurahvaste kohta käib ajaloolaste ütlus kuningate puudusest. Salaku ajaloolased ka kuningad ära, Kalevala ja Kullervo lugu näitavad meile ometi kuningaid.

Aga veel rohkem jutustatakse meile Soome kuningategest. Üks umbes 1600 aasta ümber kirja pandud vana jutt teab, et Kalevipojad Soome kuningaga Venemaale sõtta läinud ja seal suuri võitused saanud⁴⁾ Skandinavia

1) Kalevala, L. 449—454.

2) Kalevala, L. 475—479.

3) J. Krohni Kullervo, lk. 75.

4) Suomi 1843, l. 77—78.

saagad teavad veel enam Soome kuningatest kõneleda. Nii jutustavad nad Sveggeri pojast Vanlandest, kes korra Soome teekonna ette võttis ja kogu talveks Soome jäi. Soomes sai Vanlande kuninga Snö Vanaga kokku, niisama kuninga tütreaga Drifvaga. Soome kuninga tütar Drifva meeldis nii Rootsi kuningale, et see enam ilma Soome neitsita elada ei tahtnud. Vanlande kosis Drifva ja viis ta Rootsimaale tagasi minnes kuningannaks koju kaasa¹⁾ Pahemat lugu kõneldakse Vanlande järeltulijast kuuendas põlves. Selle kuninga nimi oli Agne. Agne võttis sõjateekäigu Soome ette. Soome kuningas oma rahvaga astus Agnele vaenulikult teel vastu. Tubli taplus tõusis. Paraku lõppis see taplus aga soomlastele kahjulikult. Soome kuningas kõige oma sõjaväega võideti ära ja Rootsi kuningas Agne viis koju tagasi pöördes väga palju varandust Soomest kaasa.

Nagu Soome kuningatest, teavad Skandiniaavia saagad Liivi ja Kura kuningatestki kõneleda. Daani ajaraamatu kirjutaja Saxo Grammaticus jutustab pikemalt daanlaste kuningast Jarmerikist. Daani kuningaks saades võitis Jarmerik Rootsimaale ära ja heitis slaavlased, kurelased ja „hulga homikupoolsid rahvaid“ enese alla. Jarmeriki võitlemise ajal nende rahvaste vastu tõstsid slaavlased mässu. Selle mässu rõhus kuningas tagasi tulles maha ja läks selle peale merele, kus ta nelja mereröövliga kokku puutus. Need mereröövlid võitis ta ära ja võttis nende õe Svanilda enesele naiseks. Nende mereröövlite juures ägas liivlaste kuninga poeg Bikko vangipõlves. Jarmerik kuulutas Bikkole priiust, tappis aga Bikko vennad ära. Bikko ei läinud ometi kodumaale tagasi, vaid jäi Jarmeriku juure. Bikko oskas Jarmeriki meele pärast olla ja kõnelda, nii et Jarmerik täiesti ta peale lootma hakkas.

Nagu Hans vanale paganale hakkas Bikko Jarmerikile üht paha nõuu teise järele andma, et seda viisi vendade surma kätte maksta. Bikko nõuu peale tappis Jarmerik oma poja ja naise Svanilda. Svanilda vennad hakkasivad nüüd Jarmeriki vastu sõdima. Ses sõjas sai Jarmerik surma. Liivlaste kuninga poeg Bikko saatis seda viisi Jarmeriki hukatusesse²⁾.

Age teistelgi Daani kuningatel oli Läänemere maade kuningatega tegemist. Daani kuningas Hadding püüdis Läänemere maid oma valitsuse all pidada. Kuramaale tulles

1) Ynglingasaga, 16.

2) Saxo Grammaticuse Gesta Danorum, lk. 275—281.

puutus ta kurelaste kuningaga Lokeriga kokku. Äge võitlus tõusis. Kuningas Hadding võitis ometi Kura kuninga Lokeri ära ja sundis teda alla heitma. Kurelaste sõnakuulmine ei kestnud kaua. Haddingi poeg Frotho I pidi jällegi sõjakäikusid kurelaste vastu ette võtma ja kurelaste kuningaga Dorniga võitlemist alustama¹⁾.

Peale nende ennemuististes juttudes nime pidi nimetatud kuningate tunnevad Soome sugu rahvad hulga kuningajuttusid, kelles ühte lugu muistse aja nimeta kuningad ette tulevad. Sarnasid kuningajuttusid on eestlastelgi leegion. Ühte lugu esitavad need jutud meile kuningaid, aga mitte ainult kuningaid, vaid ka kuninga poegi ja tütreid ja kuninga väimehi. Olgu küll, et kuningajutud, nagu teises kohas olen näidanud²⁾, võõrsilt meile rännanud, on meie rahvas neile ometi omalt poolt palju ehteid juure lisanud. Siiski ei tohi me võimataks pidada, et ehk mõni kuningajutt meiegi maal sündinud, seda enam, et nagu ennem kuulsime, vanad kirjad meie maa kuningatest teavad kõneleda.

Kõigi nende juttude kohta peame ometi tähendama, et neid nagu kuldseteks kujudeks savistel jalgadel tuleb pidada. Kui arvustuse tuul puhuma hakkab, vaata ette, et see kuju nagu Markuse torn Venetsias ümber ei kuku ja sind oma alla ei mata. Ajaloo puhastuse tule ees väri-sevad kõik need kuldsed kujud, olgu Kalevipoeg, Kullervo, Bikko, Loker, Dorn või mõni muu, olgu eestlaste, soomlaste, liivlaste või kurelaste kuningad.

Dionysius Fabricius kirjutab oma ajaraamatus, et „Liivimaal“ enne sakslaste tulekut kaks kuningat valit-senud, üks Kuramaal, teine Eestimaal. Teised ajaraama-tute kirjutajad, nimelt Paul Einhorn, ei tahaks niisugu-seid kuningaid uskuda, väites, eestlastel ja lätlastel puu-duda sellekohased omad sõnad; viimsed omandanud kuninga nime sakslastelt. Kelch oma ajaraamatus „Lief-ländische Historia“ lk. 30 astub Einhorni vastu välja järg-miste põhjustega: esiteks on tõendamata, et eestlased ja lätlased kuninga nimetusega alles pärast sakslaste tulekut tuttavaks saanud ja neilt selle omandanud. Teiseks aru-saamata, miks endised tuttavad isikud tõevastast väidet maailma saatnud. Kolmandaks tuttav, et eestlased hästi oskavad ülemate ja alamate vahel vahet teha. Neljandaks tunnevad mitmed eestlased praegu veel esivanematelt õpitud

1) Saxo Grammaticuse sama raamat, lk. 23—24.

2) Talupoisid kuningate väimeesteks. Vaade ennemuistsete jut-tude maailma.

laulu, mis Kura kuningatest kõneleb. Viidendaks võib nende peetud sõdade järele otsustada, et eestlastel niisama nagu naabrirahvastel omad valitsejad ja peamehed olnud. Edasi seletab Kelch: Kas neid kogu maal üks ehk kaks ehk igas maakonnas koguni üks olnud, ei või me ütelda. Ometigi teatakse kõnelda, et niisugused valitsejad valjult valitsenud, nad ühtlasi valitsejad ja kohtumõistjad olnud ja neil, kes nende vasta eksinud, oma käega pea otsast raiunud.“

Hoopis enam kahanevad kokku teated kuningate kohta, kui ajaloo alale astume. Aastal 1230 puutume kurelaste kuningaga kokku, keda Ladina keeles *Lammehinus* nimetatakse¹⁾. Vaevalt võime uskuda, et see kuningas niisuguse Ladina lõpuga nime kannud. Selle lõpu on igapidi Ladina kirjamehed kuninga nimele juure lisanud. Kudas kurelaste kuninga nimi tõe poolest kuulus, on raske ära määrata. Võib olla Lammekine, Lammeke ehk muud sellesarnast. Igapidi jutustatakse sellest kurelaste kuningast Lammehinusest, et sakslastel korda läinud teda oma nõuusse saada ja ristiisku vasta võtma ahvatleda. Vist töötas paavsti saadik Balduin kuningale ja ta rahvale mõnesugusid õigusi ja kasusid²⁾. Nii palju kui meil aga teada, lubas Lammehinus ja ta kurelased siin pool Vindavi ristiisku vasta võtta ja preestritele aset anda.

Haledat mängu mängivad eestlaste ajaloolised kuningad. Kui Harjumaal 1343 vastahakkamine tõsis, valisivad harjakad enestele 4 kuningat korraga. Nende nimesid ajalugu ei nimeta. Oma kuningaid tahtsivad harjakad väljaspidigi kuningatena näidata. Nad panivad neile kirjud mantlid selga, kullatud võöd vööle, kannused jalga. Kuninga krooni puudusel pidivad uued kuningad pärgadega leppima. Kuningad saadeti varsti pärast valimist Paidesse sakslastega lepingut tegema. Paide värava peale aga on harjakate kuningate kohta seesama kiri kirjutatud, mis Dante põrgu värava kohal ütleb seisvat. — Vastahakkamise vaim ulatab Saaremaalegi. Aga mitte ainult vastahakkamise vaim, vaid ka kuninga saamise soov. Saarlased leppisivad vähemaga kui harjakad: ainult ühe kuninga valisivad nad enestele. Saarlaste kuningas kannab Wesse (Wesi, Weske?) nime. Niisama kurvalt nagu Harjumaal kuningad Paides elupäevad lõpetasivad, lõpetas Saare-

1) Urkundenbuch I, 103.

2) Гусстаап, Введение христианства въ Лифляндіи, Ік. 13.

maa kunigaski elupäevad. Sakslased pidasivad endid nagu waaraoks ja saarlaste kuningat nagu pagarite ülevaatajaks ja käisivad sellega nagu pagarite ülevaatajaga ümber¹⁾.

Sest saadik kui saarlaste viimane kuningas võllas elupäivi lõpetas, vaikib ajalugu paarsada aastat Eesti kuningatest.

Viimast korda kõneleb ajalugu ordoriigi lõpul Eesti kuningast. Venelased tungivad meie kodumaale. Üks linn ja loss teise järele langeb nende kätte. Sakslased ei jõua enam vasta panna. Talupojad arvavad seda nähes paraja aja tulnud olevat sakslastele kõike paha kätte tasuda. Nad koguvad hulga kaupa kokku ja hakkavad mõisu põletama. Saavad nad sakslase kätte, tõmbavad nad selle võlla. Mässajad ähvardavad kogu rüütliseisust ära hävitada. Pea saavad nad aru, et ettevõtmine ilma kuningata ei edene. Ühe sepa valivad nad kuningaks. Mis selle sepa nimi olnud, pole teada. Uus kuningas pannakse vankrisse, 12 kannupoissi jooksevad vankri kõrval ja vankri taga ratsutavad torupilli puhujad.

Uus kuningas pakub Tallinnale rahu ja sõprust ja kutsub kodanikka mõisnikkude vasta võitlema. Tallinn lükkab ettepaneku tagasi ja annab kuningale nõuu vaenu rüütlite vasta maha jätta. Kuningas oma meestega ei taha ometi parajat aega asjata mööda minna lasta. Talupoegade sõjavägi tungib Koluvere lossi kallale, kuhu palju mõisnikka oma poegadega varjule põgenenud. Lossi ei jõua ümberpiirajad ometi nii hõlpsalt ära võtta. Seni kogub Kristow Münchhausen sõjaväge Koluvere ümberpiiratud sakslastele appi minekuks. Ta sunnib Lihula ja muid ümberkaudseid talupoegi ennast aitama, muidu ähvardab ta neid paljaks riisuda. Ootamata tungib Münchhausen ümberpiirajate kallale ja võidab nad ära. Kuningas sattub Münchhauseni kätte vangi. Warsti mõistetakse kuninga peale valju kohut, nagu varemaltki muude Eesti kuningate peale sakslaste poolt mõistetud. Kuningas kistakse neljaks lõhki, 1560.

Sest saadik ei kuule me enam Eesti kuningatest.

Kudas tuleb nüüd lugu mõista, et Soome sugu ajaloolisigi kuningaid tuntakse ja ajalugu ometigi nende olemas olemise ära salgab?

Loo selgituseks peame kõige pealt sõna „kuningas“ ja ta tähendust tähele panema.

1) Eesti Üliõpilaste Seltsi Album III, lk. 144—147.

Sõna kuningas on Gooti keelest lainatud. Millal see lainamine ette võetud, ei või numbritega ära määrata. Oletada võime, et see lainamine umbes meie praeguse ajaarvamise algusel ehk veel varemgi sündinud. Sõna lõppu — „gas“ peetakse väga vanaks, 4 aastasajal pärast Kristust oli see sõna lõpp aga Gooti keelest juba kadunud, nagu piiskopp Ulfila piibli ümberpanekust näeme¹⁾. Hulgal meie lähematel sugurahvastel on sõna kuningas olemas. Soomlased tunnevad niisama nagu me sõna kuningas, vadjalased ütlevad kuninga asemel kunikas. Mõõda minnes olgu tähendatud, et meil kirjakeeles küll kuningas kirjutatakse, rahvas seda sõna väga mitmes kohas välja rääkides enesele kergemaks teeb ja kuninga asemel kunigas ütleb. Isegi laplased tarvitavad seda sõna. Neil kuulub see gonagas ehk konagas. Liivlased nähakse endise Gooti kuninga sõna uuema aja sakslaste kuning vastu ära vahetanud olevat. Nad ütlevad nüüd kuninga asemel kõönig. See kuninga sõna esinemine mitme Soome sugu rahva seas annab põhjust otsust teha, et sõna „kuningas“ Ühis-Soome ajal juba lainatud, siis nii aegsasti nagu ülemal tähendatud. Nagu tuttav, tähendab sõna kuningas meie ajal riigi valitsejat. Ajakirjandus alles on meil hakanud keisri ja kuninga vahel vahet tegema. Rahvakeeles tähendab meil sõna kuningas praegugi keisrit ja kuningat. Lihtinimesed ütlevad keisri asemel tavalisest kuningas. Seesama nähtus paistab meile ka Ingeri soomlastest silma. Nemadki tarvitavad meie ajal sõna kuningas riigivalitseja tähendamiseks, nimelt meie oma riigi valitseja tähendamiseks. Meie ajal tähendab siis kuningas suurema osa rahva mõistmise järele Eestis ja Ingeris ühtlasi kuningat ja keisrit. Alam rahvas tunneb küll sõna keiser, aga see on talle nii võõras, et ta seda tavaliselt ei tarvita.

Sõna kuningas tuleb ka Leedu keeles ette. Leedu keeles kuulub see niisama kuningas nagu meie keeles. Läti keeles selle vastu on sõna enam oma kuju muutnud. Läti keeles sai sõnast kuningas kungs.²⁾ Selle vastu kuuleme leedulastelt hoopis teise sõna tähenduse. Leedulaste kuningas tähendab herrat, ülemat, ka kõrgemat vaimulikku meest. Riigivalitseja kannab neil aga nime „Karolus“, mis slavlaste король'iga sugulane. Lätlaste kungs tähendab niisama herrat. Nende naabritel samaitlastel

1) V. Vallin, Liivin Kansa, lk. 5.

2) Ahqvist, Kulturwörter der vestfinnischen Sprachen, lk. 234.

nähakse see nimi vaimulikka mehi, preestrid, nõidu, tarku tähendavat. Kui samaitlased 1259 kurelaste vastu sõtta läksivad, pidasivad kuningad rahvale enne seda suure pidu.¹⁾

Võimalik, et ühis-soomlased sõna „kuningas“ nii hästi gootlaste kui leedulaste suust kuulsivad. Asusivad nad ju ennemuiste mõlemate rahvastega külg külge vastu. Kui ka sõna „kuningas“ gootlaste sõnaks arvatakse, tundsid leedulased ju Ühis-Soome ajal seda sõna. Vähem tähtsaks jääb, kas ühis-soomlased otsekohe gootlastelt või leedulaste kaudu sõna lainsivad. Igapidi võtsivad ühis-soomlased sõna vist ses tähenduses vastu, nagu leedulased seda tarvitasivad. Me võime oletada, et eestlased, soomlased ja muud sugurahvad vanemal ajal sõna kuningas palju kitsamas tähenduses tarvitasivad kui nüüd. Esivanemate kuningas ei olnud kuningas nagu kuningas meie päivil, vaid ülem, minu pärast vanem, mees, kellest rohkem lugu peeti, herra, saks. Alles aja jooksul sai sõna kuningas enesele praeguse tähenduse. Me tunneme ju mõnda sõna, mis ajajooksul oma tähendust muutnud, kitsamast piirist välja laiematesse piiridesse asunud. Näituseks sai vanast paganast ajajooksul vanapagan, niisama vanast poisist vanapoiss, ka saadan. Saksi maalt tulnud inimesest tehti saks. Sõna tark sai ajajooksul niisama laiema tähenduse. Selle sõnaga hakati nõida, poolprohvetit nimetama, kuna sõna alguses ju ainult sõna „rumal“ vastukäivat sõna ära määras. Nii laienes aegamööda kuninga sõna tähendus. Ülemast herrast sai riigipea, riigivalitseja, praegune kuningas.

Kuninga tähendust kitsendades selgub meile mõnigi ristiriid, mis meil enne kuninga nime kuulmisel teele esineb. Ei tähenda ka esivanemate või ülepea ühis-soomlaste kuningas kuningat praeguses mõttes, vaid ainult seda, kes rahva seas teistest ülem oli, nii ütelda primus inter pares, esimene omasuguste seas, siis mõistame küll, et Kalevipoeg ja Kullervo kuningad võisivad olla. Tuletagem lühedalt Kalevipoja elu meelega. Kuningaks saades hakkab ta kohe kündma, maad harima. Pärast poole kuuleme, et ta ise oma majaasju ära talitab, käib Pihkvast laudu toomas ja teeb mõnda sulase tööd. Ei ole tal kuninga krooni, ei auujärke, ei kuninga linna, ei seisvat sõjaväge, ei valitsuse ametnikka, ei mingisugust tõsise kuninga märki. Sõja korral kutsub ta rahvast kokku ja läheb rahvaga vaenlaste vastu välja — see on õieti kõik, kus ennast ta kuninglik tegevus avaldab.

1) Reimchronik, s. 4663—4674.

Veel viletsama pildi kuningast saame Kullervo elust. Kullervo peab orjapõlves elama ja tööd tegema. Viimaks vabastab ta ennast orjusest ja läheb sõtta. Sõtta minnes mureseb ta enesele tubli täku ja hiilgavad sõjamehe ehted. Nüüd hakkab rahvas seda nähes tunnistama, et Kullervo on mees kuningas. Sulasest korruga kuningas saanud.

Professor K. Grotenfelt arwab ometi Soome rahvalauludest jälgi leidvat, mis tunnistust annavad, et Kullervot vahel kuninga pojaks on peetud. Niisama ütleb prof. Grotenfelt rahvalaulude katkeid olevat, mis Untamotki kuningaks kutsuvad. ¹⁾ Kui ka Kullervo ega muu eestlaste ja soomlaste kuningas kaugeltki Öhtumaa kuningate kõrvale ei või astuda, ei keela see rahvalaulu, arwab prof. Grotenfelt, Kullervot ometi õige kuninga sarnaseks pidamast, sest olivad ju Soome sugud kaua aega kuningatest kuulnud ja vist ka tõsist kuninga võimust seesugusena tunnud, nagu see saksa rahval, nimelt aga muistsetel gootlastel oli arenenud.

Küll ütleb tuttav Ladina sõna: Rustice, tu non eris hic rex. Talupoeg, sa ei saa siin kuningaks, aga meie esivanemate seas, ülepea, ühis-soomlaste seas oli talupojal ometi tee lahti kuningaks saada. Meie ennemuistsed jutud tunnevad ju nii palju lugusid, mis jutustavad, et talupoisid kuningateks saanud. Ei saanud nad ka otsekohe, saivad nad ometi kuninga tütarde peigmeestena tihti hiljemini kuninga krooni. Muistselt kuninga väimehelt ei nõutud tavalisest ei tarkust ega suurt sugu, vaid ainult julgust. Julge päralt oli kogu maailm, oli kuninga kroon. Kuninga kroon oli aga seda hõlpsam kätte saada, et kuningas ise umbes samasel järjel seisis nagu Afrikas veel praegu mitmed kuningad. ²⁾

Kui kuningas ainult ülemat tähendas, siis mõistame kergelt, miks harjakad enestele suure vastuhakkamise ajal neli kuningat korruga valisivad. Kuningaid meie sõna tähenduses ei oleks nad iialgi nii palju korruga võinud määrata.

Need kuningad pidivad ainult ülema osa esitama. Et neil kuningatel aga tõsine kuningas, juhatava osa esitaja puudus, kadus nende auu nagu aur. Kes teab, ehk kuulutab nende 4 Harju kuninga mälestust Kuusalu küla ligidal nii nimetatud „nelja kuninga kivi.“ Rahvasuu jutustab, et selle kivi peal vanal ajal neli kuningat korruga lõunat sõõnud. Selle lõunasõõmise mälestuseks raiunud iga

1) Valvoja, 1903. Hermanarik ja Kullervo lk. 10—11.

2) Talupoisid kuningate väimehed. Waade ennemuistsete juttude maailma.

kuningas ühe risti selle kiwi sisse.¹⁾ Ei olnud need Kuusalu „nelja kuninga kivid“ kuningad 1343 aasta Harjumaal kuningad, pidivad nad ometi igatahes samased ülemad olema, kui seal ülepea tõesti neli kuningat lõunat söönud. Kust ja kudas tulivad muidu neli kuningat meieaegses sõna tähenduses Kuusalusse kokku kivi otsa lõunat sööma? Küll aga võis neli kuningat sõna kitsamas mõttes Kuusalu kivi otsas lõunat süüa. Niisamaste kuningate kilda langeb vist ka see kuningas, kelle kivi Halljala kihelkonnas Metsikus näidetakse. Sestki kivist kõneldakse, et korra sõjaajal kuningas selle otsas lõunat söönud.²⁾

Kuninga nime kitsamas tähenduses mõistes saam aru, kuidas Tartumaa neiu võivad laulda:

Mõtlesin saada saksa mehe,
Kosima kuninga poega, —
Piaks ssama perepojale.³⁾

Nooruses lendavad Tartumaa neiu soovid kaugele: ihaldab enesele meheks saksa või kuninga poega. Saks ja kuninga poeg seisavad siin kõrvuti. Vaevalt võime uskuda, et keegi Tartumaa neiu, olgu ta ilus kui ilmaneitsi või rikas nagu vanapagan, enesele avalikult kuninga poega sõna praeguses tähenduses julgeks meheks igatseda. Kui aga sõna „kuningas“ ta algupärasest tähendusest võtame, ei paista meile neiu soovist enam midagi võimatat silma. Neiu ihkas kõrgemale, ülemale. Iha jäi ometi ihaks. Aastad kuluvad, kulutasivad ka neiu noorust. Neiu on endised ihad ammu jumalaga jätnud. Nüüd oleks ta õnnelik kui perepoeg veel kosima tuleks.

Teises rahvalaulus jälle lauldakse:

Oh kuning kuningakene,
Rikas Riia herrakene,
Päris Pärnu poisikene,
Eks võind kuning mullu tulla,
Kui jooksid jõed õluta,
Hallikad viina ajasid,
Kõla koplid kõõmelida,
Välja ääred väävelida,
Nüüd tulid halvalla ajalla.⁴⁾

Ja teisind lisab juure:

Sügisella räitsakalla.⁵⁾

-
- 1) Teised kodused jutud, nr. 33.
 - 2) Sealsamas, nr. 37.
 - 3) Üles kirjutanud J. Remmelg Laiuselt.
 - 4) Üles kirjutanud M. Lepik Koerust.
 - 5) Üles kirjutanud J. Soodla Tormast.

Sest rahvalaulust näeme, et kuningas Riia herraga ja Pärnu poisiga ühe astme peale seatakse. Kahetsetakse, et kuningas ei ole mullu tulnud, millal vastuvõtmiseks kõiki küllalt olnud, kuna nüüd sügisel halval ajal vastuvõtmiseks söögid ja joogid puuduvad. Langegu see rahvalaul ehk ka kolmekuninga päeva laulude kilda, nagu üks teisind nimetab, saame sest laulust ometi aru, kudas käsited kuningas ja herra käsi-käes käivad.

Jälle teises rahvalaulus, mis tantsima kutsub, üteldakse :

Tantsi armas, tantsi kallis.
Tantsi tallermaa kuningas. 1)

Tantsija nimetatakse seega tallermaa kuningaks, just niisama nagu Karjalas „pika kisa“ juhatajat vahel „pika kisa kuningaks“ hüütakse.

Ühes Ingeri laulus jälle jutustatakse, kudas sõudmise ajal maa värises :

Kolmelta kuninkahalta,
Yheksältä maan rajalta. 2)

Kolme kuninga maa³⁾ ja üheksa maa raja võis väriseda, kui kuningate maad koguni väiksed olivad. Palju need laulusõnad aga asja ei jõua seletada, sest neis leidub igapidi liig palju luulelist vabadust. Sõudmine ikka maad värisema ei pannud, olgu ka, et üheksa popsi rajad selle vee ääres kokku oleksivad puutunud.

Kalevipoeg jälle kõneleb, et Linda saadetud lepatriinu lendas :

Läbi kolme kuningriigi. 3)

Läbi meieaegsete kuningriikide lepatriinu ikka ei jõua lennata. Siingi on kas luule vabadusega tegemist ehk kuningriik kuivab valla suuruseks kokku.

Riigi arheoloog professor J. R. Aspelin kirjutab kuninga mälestuste kohta Soomes: „Kõnelemata mõnest vanast Kuninkala, Kuninkainen, Könikkäla ehk muist niisugustest talude ja külade nimedest, ei ole kodumaa vürstide mälestus täiesti Soome vanadest juttudest kadunud.

Pirkkalas on Sovintovuori (lepituse mägi), kuhu muiste vana jutu järele kuningad kokku tulnud lepingut tegema. Teine vana jutt kõneleb, et kogu Satakunta Länkipõhja mööda oli ühe mehe valitseda, aga et ta kolm poega maa eneste vahel ära jagasivad. Igaüks laskis Länkipõhjast laastu vette. Esimene laast jäi Liuksiala, teine Lauko,

1) Dr. Weske Halljalast.

2) J. R. Aspelini Suomen asukkaat pakanuuden aikana, lk. 64.

kolmas Kokemäe kohale. Pojad asutasivad sinna enestele asupaigad. Vana jutt nimetab Liuksiala nimelt kodumaa valitsejate asupaigaks.

Loomulik on, ütleb prof. J. R. Aspelin edasi, et Soome kui Rootsi kuningate mälestus ühe valitseja võidule pääsmisega hämaraks läks. Auuamet oli kadunud, aga tubli sitkusega, mida me auuameti parandamise tunnistuseks võime pidada, nähakse järeletulijad põlv põlvelt sest mälestuse alal hoidnud olevat, kudas seda niisugustest nimedest arvata võime nagu Pietari Kuningas Kokemäel 1422, Maunu Kuninkaanpoika Jis 1445, Lauri Kuningas Jääskes 1553 j. n. e. Sõja saagist pidi kainulaste kuningas kolmanda osa enesele saama ja peale selle veel paremad nahad.¹⁾

Eestiski tuleb liignimi Kuningas ette. Nii näituseks Saardes leidub selle nime kandjaid. Meie liignimed ei tunnista aga palju, sest et need alles priiuse tulemise ajal antud. Mis põhjusel Saardes mõnele mehele Kuningas nimeks antud, selle kohta räägib rahvas järgmisi:

Kõrgema mäe peal Jäärjas seisnud vanaste Eesti linn. Ses linnas elanud kuninga s. Kuninga järele hakatud kohta Kuninga kohaks nimetama ja niisama ka pärast poole koha peremehi kuningateks hüüdma. — See Jäärja teade toetab väidet, et ennemuiste rahvas tähtsamaid vanemaid kuningateks hüüdnud.

Kuninga nimelisi kohte leidub meil vähä. Põltsamaal oli vanaste Kuninga mõis, karjamõis, aga see on päevad lõpetanud. Arvata tuleb, et Põltsamaa Kuninga mõisal Eesti kuningatega midagi tegemist pole, vaid et see ainult Põltsamaa kuningast Magnusest väike mälestuse märk on. Öisu-Kaarlis leidub jälle Kuninga talu, kelle peremees „Kuninga vana Hans“ mõne aja eest oma „tarkuse“ poolest nagu kuninga osa esitanud. Niisama nagu Põltsamaa Kuninga mõisa kadunud, on ehk mõni muu mälestus Eesti kuningatest kadunud ehk kohale mõni muu nimi antud. Kungla igapidi tuletab Kuningat meele. Kungla on vististi sõnast Kuningala sündinud. Lühendusel sai Kunningalast Kuningala ja Kuningalast Kungla. Kungla, Kuningala tähendab siis kuninga elukohta, kuninga linna. Ja ennemuististest juttudest kuuleme, et Kunglas tõesti tore linn olnud.²⁾ Kust aga seda Kunglat otsida, selle poolest jätavad meid ennemuistsed jutud käsikaudu otsima. Ei

1) J. R. Aspelini Suomen asukkaat pakanuuden aikana, lk. 65.

2) Kreutzvaldi Eestirahva ennemuistsed jutud, lk. 78—86.

tulegi seda linna Eestist otsida, vaid palju enam juhatavad ennemuististe juttude jäljed meie otsimise teed võõrale maale.

Kõige selle järele, mis me Soome sugu rahvaste kuningatest kuuleme, peame neid vanematega ühe järje peale seadma. Seda tunnistab osalt kurelaste kuningas Lammehinus. Mõnes ajaraamatus hüütakse Lammehinust kuningaks, mõnes jälle vanemaks. Läti Hindrek ei nimeta ühtki Eesti, Liivi ega Kura kuningat. Küll aga kõneleb Läti Hindrek Eesti, Liivi ja Kura rahva vanematest. Läti Hindrek oli võõral maal üles kasvanud ja seal võõraste maade kuningate elu, väge ja võimu tundma õppinud. Võõraste maade kuningate väest, võimust ja tegevusest ei leidnud Läti-Hindrek meie maal midagi eest. Ta leidis küll ülemaid, aga nende ülemate mõju ei ulatanud kaugele. Vist nimetab rahvas neid ülemaid Läti-Hindreku ajal kuningateks, aga Läti-Hindrek ei arvanud kuninga tähendust võõral maal tundma õppimise järele milgi kombel õigeks siit maa kuningatele seda nime anda.¹⁾ Ta nimetab nad vanemateks.²⁾ Sarnasid vanemaid nimetab ta mõnda nimepidi. Tuttavamad neist on Lembit ja Kaupo. Pooltahtmata peab Läti-Hindrek liivlaste vanema Kaupo kohta tunnistama: ta oli nagu liivlaste kuningas ja vanem. Vist hüüdsivad liivlased Kaupot oma keskes kuningaks ja pidasivad teda ka selleks. Need vanemad või, kui luba ütelda, kuningad seisivad rahva silmas auu sees ja leidsivad isegi sakslaste poolt lugupidamist, ehk need küll kõige „undeutsche“ peale sel ajal nii ütelda üle öla vaatasivad. „Saksamaalt sisserännanud rüütlid ei võinud enamuses sugugi suurema sooga hoobelda kui Kaupo, Russin, Lembit, Talibald ja Westhard maa pärisrahva hulgas. Nad (s. o. Saksamaa rüütlid) leidsivad siia tulles Liivimaa pagana suuremat sugu ja alamat sugu rahvasse jaetud. Isegi paavst Innocentius tunnistas liivlaste aadeli sellega maksvaks, et Kaupole aumärgi annetas. Palju Saksa rüütlid kosis enestele pärisrahva suurtsugu meeste tütreid naesteks. Läänemere maades on mõnda mõisniku perekonda, kelle esivanemaid Saksa sugudest ilmaaegu otsitakse, pärisrahva suuremast soost välja kasvanud. Pärisrahva suuremat sugu ei pidanud sakslased ometi eneste vääriliseks. See pärisrahva suurem sugu ei ole hariduse puuduse,

1) Läti-Hindriku ajaraamat, VII, 5.

2) Vanematest pikemalt kirjutab W. Reiman, „Eesti kirjandus“ 1908, lk. 281—289.

vaid võitjate tooruse pärast otsa saanud.“¹⁾ Toorus põlgtus võitjate poolt kaevas eestlaste, liivlaste ja kuralaste vanematele ja kuningatele haua.

Ei ometi kõigile: osa Kura kuningaid elab praegu veel. Mitte ainult rahvalauludes. Rahvalauludes tuletatakse mõnda korda Kura kuningaid meele. Näituseks öeldakse ühes Järvamaalt üles kirjutatud rahvalaulus Salme kohta:

Salme suure saksa tütar,
Hiiumaa isanda tütar,
Kuramaa kuninga tütar.²⁾

Ehk jälle teises rahvalaulus arvatakse toreda täku seljas sõitvast kosilasest, et

Seep see Kuramaa kuningas.³⁾

Ülepea nimetab see laul mõnda korda Kuramaad. Kosilane sõidab mööda Kura mägesid. Mis ime siis, kui teda Kura kuningaks pidama hakatakse.

Rahvalaulud viivad meid aga niisama nagu ajaloolised teated Kura kuningate kohta vanasse aega tagasi. Kura kuningad on endid, nagu ju nimetatud, meie ajani jõudnud elus hoida. Ja mitte ainult üks ehk paar kuningat, vaid kümnete kaupa elab praegu veel Kura kuningaid. Nende asupaigad leiduvad Goldingeni maakonnas. Lippaikeni kihelkonnas Goldingeni ligidal on 4 Kura kuningate küla, Goldingeni kihelkonnas aga 3 küla; 2 neist arvatakse Läti kogudusesse, kolmas aga Coldingeni linna Saksa kogudusesse. Kuramaal teatakse, et vanasti mujalgi veel mitu üksikut elukohta tuntud, kus „Kura kuningad“ asunud. Kuid aja jooksul on Kura kuningad mujalt kadunud, nende elukohad niisama, ehk õigemini ütelda, mittekuningate omaduseks saanud. Ainult Goldingenis ja Lippaikenis, kus kuningaid suurem hulk koos, on kuningad jõudnud ajatormide vasta panna ja endid ja oma eluasemeid siamaale alal hoida.

Kura kuningatel ei ole meie päivil kuningast õieti midagi muud järele jäänud kui paljas nimi. Kura kuningad ei tõuse elu ja olu poolest ümberkaudsetest Läti talupoegadest sugugi kõrgemale. Nagu ümberkaudsed Läti talupojad harivad nad maad, lähevad aga ses tükis Läti talupoegadest lahku, et nad põlisest ajast saadik ise pärismaa omanikud olnud, kuna muud ümberkaudsed asunikud seks alles möödaläinud aastasajal saanud ja mitmed alles veel

1) (Hechel) Geschichte der Ostseeprovinzen, 70.

2) Dr. Hurt II, 46; 826.

3) Vana Kannel II, 201,

praegu rendikohte peavad. Vanade teadete järele olnu Kura kuningate esivanemad 12 ja 13 aastasajal selle maa valitsejad. Et nad sakslastele mõnusat abi annud, ei võtnud sakslased nende maad enestele, nagu muu ümberkaudse rahva maad, vaid jätnud selle neile jäädavaks päranduseks ja annud neile peale selle veel mõnesuguseid eesõigusi.¹⁾ Uhes vanas kirjas kõneldakse, et magister Gerhard 1320 aastal ühele kuralasele kaks adramaad igaveseks päranduseks kinkinud.²⁾ Igapidi näitab lugu nii olevat, et praegugi Kura kuningaid muistsete Kura kuningate järeltulijateks tuleb arvata. Kaotasivad nad ka võimuse, jäeti neile ometi vähemalt osa endist maad järele. Ei või uskuda, et kuningaid muiste üheteise ligikonnas niipalju elanud nagu praegu Kura kuningate kohad üheteise ligikonnas seisavad. Palju enam peame oletama, et Kura kuningate järeltulijad aja jooksul maad jaotanud ja selle jaotuse teel 7 küla tekkinud. Alguses elas ehk üks Kura kuningas Goldingenis ja teine Lippaikenis. Siiski peale nende kahe leidis vististi kaugemal Kuramaal veel kuningaid ja kuningate eluasemeid, aga neist kaugematest on viimased jäljed ja sammud kadunud. Goldingeni ja Lippaikeni Kura kuningate sugu elas vist kergemates oludes, nii et hävituse lained teda kaasa tõmmata ei jaksanud, kui nad ka ta auu ammu hauda viisivad. Nagu tähendatud, jaeti Kura kuningate maad aega mööda külakondadesse. Kui aga kuningate sugu ikka suuremaks kasvis, tuli küladesse ikka enam ja enam uusi talusid juure. Maa ei kasvanud, kasvas ainult majade hulk ja maaomanikkude arv. Seda viisi on tulnud, et endiste Kura kuningate sugu nii suureks sigenenud, et nad nüüd seitsmes külas asuvad ja osa neist veel muialegi välja rändab.

(Järgneb).

Trükivigade õiendus.

„Eesti Kirjanduse“ eelmises (8-ndas) numbris on Joh. Aaviku kirjutuses mõned eksitavad trükivead sisse jäänud:

lk. 115, rida 19	alt: korda,	peab olema: kaela.
„ 196, „ 12	ülevalt: koolitamine,	„ „ kollitamine.
„ 198, „ 17	alt: nootarius,	„ „ notaarius.
„ 200, „ 12	„ põhjusid,	„ „ isikuid.

- 1) Napierski, Inland 1853, N. 4 ja 5.
2) Bunge, Urkundenbuch, I, 671.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

„EESTI KIRJANDUS“

ilmub ka 1914 endisel alusel üks kord kuus 2—3 poogna suuruses heal paberil. Vastutava ja tegeliku toimetaja kohuseid täidab J. J õ g e w e r.

Kuukiri toob 1914 nagu siiamaani pikemaid töösid Eesti keele-, kirjanduse-, kunsti- ja ajaloo-põllult, lühemaid teateid kirjanduseliste uudiste üle, põhjalikka arvustusi, vanemate kirjameeste kirjavahetusi ja kõikide ilmuvate Eesti keeli raamatute nimekirja.

Et laialist tööpõldu hästi üle vaadata ja korralikult harida, on hulk keelemehi, kirjanikke, kunstnikka ja arvustajaid kuukirjale lahket kaastööd lubanud. 1913. aasta jooksul avaldasivad temas pikemaid ehk lühemaid töösid ja teateid: J. Aavik, Dr. A. Bán, F. Ederberg, M. J. Eisen, V. Grünthal, K.-A. Hindrey, J. Jung, J. Jõgewer, A. Jürgenstein, O. Kallas, M. Kampmann, J. Kents, A. Kitzberg, F. Kuhlbars, K. Leetberg, J. Lõo, K. Menning, M. Okas, P. Sauer, E. Schönberg, G. Suits, A. Thomson, G. Wilberg, ja teised.

Kuukirja võib E. K. S. usaldusmeeste, raamatukaupluste ja postitalituste kaudu tellida. Kuukirja kassale aga oleks otsekohene tellimine posti-transferdiga kõige soovitamam: Tartu, hra A. Kitzberg. Tellimisehind on aastas postiga 3 rubla, postita 2 rubla 50 kop.

Endistest aastakäikudest on veel saadaval:

II.	aastakäik.	1907.	120	lhk.	30	kop.
III.	"	1908.	472	"	2	rubla 50 kop.
IV.	"	1909.	496	"	2	" 50 "
V.	"	1910.	512	"	2	" 50 "
VI.	"	1911.	488	"	2	" 50 "
VII.	"	1912.	488	"	2	" 50 "
VIII.	"	1913.		"	2	" 50 "

Kuukirja-toimekond.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. Jõgewer.
